

Teose moraal

SÕJAS: kindlameelsus
LÜÜASAAMISEL: jonn
VÕIDUS: suuremeelsus
RAHUS: heatahtlikkus

SISUKORD

Tänuavaldus	11
Eessõna	13
Märkus uue väljaande puhul	15
I RAAMAT	
SÕJAST SÕJANI 1919–1939	
I peatükk	
Voitjate rumalused. 1919–1929	21
II peatükk	
Rahu haripunktil. 1922–1931	36
III peatükk	
Varitsevad ohud	53
IV peatükk	
Adolf Hitler	65
V peatükk	
Rohutirtsude aastad. 1931–1935	77
VI peatükk	
Tumenev silmapiir. 1934	99
VII peatükk	
Kaotame jõudude tasakaalu õhus. 1934–1935	117
VIII peatükk	
Väljakutse ja vastus. 1935	137
IX peatükk	
Probleemid õhus ja merel. 1935–1939	153
X peatükk	
Sanktsioonid Itaalia vastu. 1935	171

XI peatükk	
Hitler ründab. 1936	194
XII peatükk	
Vaikushetk enne tormi. Hispaania. 1936–1937	212
XIII peatükk	
Saksamaa täies relvastuses. 1936–1938	229
XIV peatükk	
Mr. Eden välisministeeriumis. Tema tagasiastumine	242
XV peatükk	
Austria vägistamine. Veebruar 1938	261
XVI peatükk	
Tšehhoslovakkia	281
XVII peatükk	
Müncheni tragöödia	300
XVIII peatükk	
Müncheni talv	322
XIX peatükk	
Praha, Albaania ja Poola garantii. Jaanuar–aprill 1939	339
XX peatükk	
Nõukogude mõistatus	357
XXI peatükk	
Kuristiku serval	377
II RAAMAT	
VIDEVIKUSÕDA 3. september 1939 – 10. mai 1940	
XXII peatükk	
Sõda	399
XXIII peatükk	
Ülesanded admiraliteedis	415
XXIV peatükk	
Poola häving	435
XXV peatükk	
Sõjakabineti probleemid	445
XXVI peatükk	
Rinne Prantsusmaal	464

XXVII peatükk	
Sõjategevus süveneb	478
XXVIII peatükk	
Magnetmiin. November ja detsember 1939	492
XXIX peatükk	
Kokkupõrge Rio de la Plata suudmes	504
XXX peatükk	
Skandinaavia. Soome	524
XXXI peatükk	
Sünge uusaasta	541
XXXII peatükk	
Enne tormi. Märts 1940	560
XXXIII peatükk	
Kokkupõrge merel. Aprill 1940	577
XXXIV peatükk	
Narvik	595
XXXV peatükk	
Trondheim	608
XXXVI peatükk	
Läbikukkumine Norras	623
XXXVII peatükk	
Lõppvaatus Norras	637
XXXVIII peatükk	
Valitsuse langemine	646
LISAD	
I Varia	655
II Esimese lordi märgukirjad	704
Saatesõna	753
Register	763

KAARDID JA SKEEMID

Euroopa 1921 – pärast rahulepinguid	26
Hitleri agressioonid	296
Scapa Flow	425
Saksa ja Poola väekoondised 1. sept. 1939	438
Sisemised pihid sulguvad 13. sept.	440
Välimised pihid sulguvad 17. sept.	441
Schelde ja Meuse'i–Antverpeni liini skeem	476
Scapa Flow, TML „Royal Oaki” uputamine	486
Skeemid, mis illustreerivad „Graf Spee” ründamist	
La Plata suudmes	512–516
Jälitussalgad Lõuna-Atlandil	519
Venemaa kallaletung Soomele. Detsember 1939	533
Mannerheimi liini läbimurdmine. Märts 1940	535
Norra 1940	638
Narviki operatsiooni skeem	644

I PEATÜKK

VÕITJATE RUMALUSED 1919–1929

Sõda, mis lõpetab sõjad – Verest tühjaks jooksnud Prantsusmaa – Piir Reinil – Versailles' lepingu majanduslikud klauslid – Segadus reparatsioonide ümber – Austria–Ungari Keisririigi hävitamine St. Germaini ja Trianoni lepinguga – Weimari Vabariik – Ühendriigid hülgavad Inglise–Ameerika garantii Prantsusmaale – Clemenceau langemine – Poincaré okupeerib Rubri – Marga kokkuvarisemine – Ameerika isolatsioonipoliitika – Inglise–Jaapani liidu lõpp – Inglise ja Ameerika sõjalaevastiku desarmeerimine – Fašism kui kommunismi laps – Kui lihtne oleks olnud ära hoida uut Armagedoni – Üks kindel rahutagatis – Võitjad unustavad – Võidetud peavad meeles – Teise maailmasõja kõlbeline laastang – Suutmatus Saksamaad relvituna hoida kui algpõhjus.

PÄRAST 1914. AASTA maailmasõja lõppu tekkis sügav veendumus ja peaaegu üleüldine lootus, et rahu jääb nüüd maa peal valitsema. See kõigi rahvaste südamesoov oleks vabalt võinud täide minna, kui õiglasi veendumusi oleks visalt kaitstud ja vähegi kainet mõistust ja ettevaatust ilmutatud. Väljend „Sõda, mis lõpetab sõjad” oli kõigil suus, ja astuti ka samme, et see teoks saaks. President Wilson oli, nagu arvati, Ühendriikide autoriteeti kasutades viinud kõigi teadvusse Rahvasteliidu mõtte. Briti delegatsioon oli Versailles's vorminud ja voolinud tema ideest tööriista, millest pidi igaveseks ajaks kujunema verstapost inimese vaevalisel rännuteel. Võidukad Liitlased olid sel ajal kõikvõimsad – vähemalt

sedavõrd, kui oli tegemist välisvaenlastega. Nad seisid küll tõsiste sise-
miste raskuste ja paljude mõistatuste ees, millele nad ei osanud vastata,
kuid teutooni riigid Euroopa laial südamaal, kes olid olnud katastroofi
põhjuseks, lebasid kaitsetult nende jalge ees ja Saksa sõjanuiast juba
vankuma löönud Venemaa viskles kodusõja krampides ja oli langemas
Enamliku ehk Kommunistliku Partei küüsi.

*

1919. aasta suvel seisid Liitlaste armeed Reini jõe joonel ja nende sillapead
tungisid sügavale lüüasaanud, relvituks tehtud ja nälgivale Saksamaale.
Võidukate riikide juhid arutasid ja vaagisid Pariisis tulevikku. Nende ette
oli laotatud Euroopa kaart, kus uute piiride tõmbamine võis toimuda
pea täiesti nende suva järgi. Pärast viiekümne kahe kuu pikkusi piinu
ja ohtusid oli teutooni koalitsioon nende võimuses, ja mitte ükski selle
neljast liikmest ei suutnud nende tahte vähemalgi määral vastu panna.
Saksamaa, vägivallajõudude juht ja eestvedaja, keda kõik pidasid maailma
tabanud katastroofi esmapõhjuseks, sõltus võitjate hirmust ja armust,
need omakorda seisid pärast läbielatud vaevu nõrkadel jalgadel. Tuleb
pealegi arvesse võtta, et see ei olnud valitsuste, vaid rahvaste sõda. Kogu
suurimate rahvuste elujõud oli vihkamise ja tapatalgute peale tilgatumaks
ära kulutatud. Pariisi kogunenud sõjajuhid olid sinna kokku kantud kõige
vägevama ja raevukama tõusulaine harjal, mida inimkond eales on näi-
nud. Möödas olid Utrechti ja Viini rahulepingu ajad, kus aristokraatlikud
riigimehed ja diplomaadid, nii võitjad kui kaotajad, kohtusid viisakatel
hoovkondlikel arupidamistel ja võisid demokraatlikust vadinast ja paa-
belist häirimatult ümber kujundada süsteeme, mille põhialustes nad kõik
olid ühel meelel. Kannatustest ja uutest innustavatest massiõpetustest
kaasakistuna seisid rahvad nüüd kümnete miljonite kaupa ümberringi ja
nõudsid, et sõjakahjud viimse pennini sisse kasseeritaks. Häda juhtidele,
kes sel hetkel peadpöörivas kõrguses oma triumfiõrtel kükitasid, kui
nad peaksid konverentsilaua taga tuulde laskma selle, mis sõdurid olid
sajal verest läbiimbunud lahingu väljal kätte võitnud.

Prantsusmaale andsid tema jõupingutused ja kaotused siin õigusega
juhtiva koha. Ligi poolteist miljonit prantslast oli hukkunud, kaitstes
Prantsusmaa pinda ja seistes vastu sissetungijale. Viis korda saja aasta
vältel, 1814., 1815., 1870., 1914. ja 1918. aastal, olid Notre Dame'i tornid

näinud Preisi suurtükkide välgatusi ja kuulnud nende piksemürinat. Neli hirmsat aastat ägasid kolmteist Prantsusmaa provintsi Preisi sõjaväevalituse karmis haardes. Terved suured piirkonnad olid vaenlase poolt süstemaatiliselt laastatud või vaenuvägede kokkupõrgetes pihuks ja põrmuks jahvatatud. Verdunist Toulonini leidis vaevalt ainustki maja, mis poleks leinanud oma surnuid või andnud peavarju sandistunud inimestele. Nende prantslaste meelest, kes olid võidelnud ja kannatanud 1870. aastal – ja selliseid leidis kõrgetel kohtadel arvukalt –, oli peaaegu ime, et Prantsusmaa oli äsja lõppenud, võrratult kohutavamast heitlusest võitjana välja tulnud. Kogu oma elu olid nad elanud Saksa Impeeriumi hirmu all. Neil oli veel meeles preventiivne sõda, mida Bismarck oli kavatsenud 1875. aastal maha pidada; nad mäletasid jõhkraid ähvardusi, mis olid sundinud Déclassé 1905. aastal tagasi astuma; nad olid värisenud Maroko ohu puhul 1906. aastal, Bosnia konflikti puhul 1908. aastal ja Agadiri kriisi ajal 1911. aastal. Keisri kõnedesse „raudse rusika” ja „sädeleva soomusrüü” teemadel võis Ameerikas ja Inglismaal pillkavalt suhtuda, aga prantslaste südames oli neil olnud matusekella õudse tõelisuse kõla. Peaaegu viiskümmend aastat oli nende pea kohal rippunud hirmuäratav Saksa mõök. Nüüd viimaks oli see pikaajaline koorem eluvere hinnaga maha raputatud, ja muidugi oli selles nüüd viimaks rahu ja julgeoleku tagatis. Kirgliku tuhinaga karjatas prantsuse rahvas: „Ei iial enam!”

Ent tulevik kandis endas pahaendelisi märke. Prantsusmaa rahvaarv moodustas vähem kui kaks kolmandikku Saksamaa omast. Prantsusmaa rahvastik oli püsiva suurusega, Saksamaal aga rahvaarv kasvas. Oli ette näha, et kümne aasta pärast või isegi varem hakkavad Saksamaal sõjaväeteenistuse ikka jõudma kaks korda suuremad aastakäigud kui Prantsusmaal. Saksamaa oli peaaegu ihuüksinda peaaegu kogu maailma vastu võidelnud ja oleks äärepealt võitnud. Need, kes teadsid kõige rohkem, teadsid ka kõige paremini, kui mitu korda oli suure sõja lõpptulemus rippunud juuksekarva otsas ja missugused kõrvalised asjaolud ja juhused olid saatusekaalud lõpuks ühele poole kallutanud. Kas oli tõenäoline, et tulevikus tuleb Suurtel Liitlastel jälle kord kõigi oma miljonitega Prantsusmaa ja Ida-Euroopa lahingu tandritele astuda? Venemaa oli varemeis ja viskles krampides, tundmatuseeni muutunud võrreldes sellega, mis ta kunagi oli. Itaalia võis järgmine kord kergesti välja astuda vastaspoolel. Suurbritannia ja Ühendriigid olid Euroopast merede või

ookeanidega lahutatud. Briti Impeerium ise näis olevat kokku köidetud sidemetega, mille olemust ei suutnud mõista keegi peale tema kodanike. Missugune sündmuste kombinatsioon võiks taas Prantsusmaale ja Flandriasse tagasi kutsuda Vimy aheliku vaprad kanadalased, Villers–Bretonneux' kuulsusrikkad austraallased, Passchendaele'i lehtriväljade kohkumatud uusmeremaalased, sitke India Korpuse, mis 1914. aasta julmal talvel hoidis rinnet Armentières'i ali? Millal tuleb jälle aeg, kus rahumeelne muretu antimilitaristlik Britannia marsib kahe- või kolme-miljonilise armeega üle Artois' ja Picardie lagendike? Millal jälle kannab ookeani turi kaks miljonit parimat Ameerika mehepoega Champagne'i ja Argonne'i? Viimseni kurnatud, kahekordselt detsimeeritud, aga sel hetkel vaieldamatult olukorra peremehena piilus prantsuse rahvas tänumeelse hämmelduse ja ikka veel kummitava hirmuga tulevikku. Kus siis ikkagi oli see TURVALISUS, ilma milleta kõik kättevõidetu näis väärtusetu ja elu ise peaaegu väljakannatamatu, hoolimata võidupeo rõõmudest? Turvalisus iga hinna eest ja ükskõik missugusel, olgu karmil või isegi julmal meetodil – see oli elu ja surma küsimus.

*

Relvarahu päeval hakkasid Saksa väed heas korras kodumaale marssima. „Nad võitlesid hästi,“ ütles loorberipärjaga kroonitud Liitlaste generallissimus marssal Foch sõjamehelikus stiilis: „Jäägu neile relvad alles.“ Aga ta nõudis, et Prantsusmaa riigipiir läheks nüüdsest peale piki Reini jõge. Saksamaa võidakse desarmeerida, ta sõjaväeline süsteem võib tükkideks laguneda, tema kindlused võidakse maatasa teha; Saksamaa võib vaesuda, talle võidakse määratud sõjatrahvid kaela laduda; ta võib sisetülide ohvriks langeda – aga kõik see läheb kümne või kahekümne aastaga mööda. „Kõigi saksa hõimude“ hävitamatu jõud tõuseb uuesti ja sõjaka Preisimaa lämmatamatud laagrituled lõõmavad ja leegitsevad jälle. Aga Rein, lai sügav kiire vooluga Rein, kui selle kindlustatud kallas on kord juba Prantsuse armee käes, muutub tõkkeks ja kilbiks, kus taga Prantsusmaa võib elada ja hingata mitme põlve vältel. Hoopis erinevad olid aga tunded ja vaated inglise keelt kõnelevas maailmas, kelle abita Prantsusmaa oleks vääramatult põrmu varisenud. Versailles' rahulepingu territoriaalsed sätted jätsid Saksamaa samahästi kui puutumata. Ta oli endiselt Euroopa suurim tõuliselt terviklik koostisosa. Kui

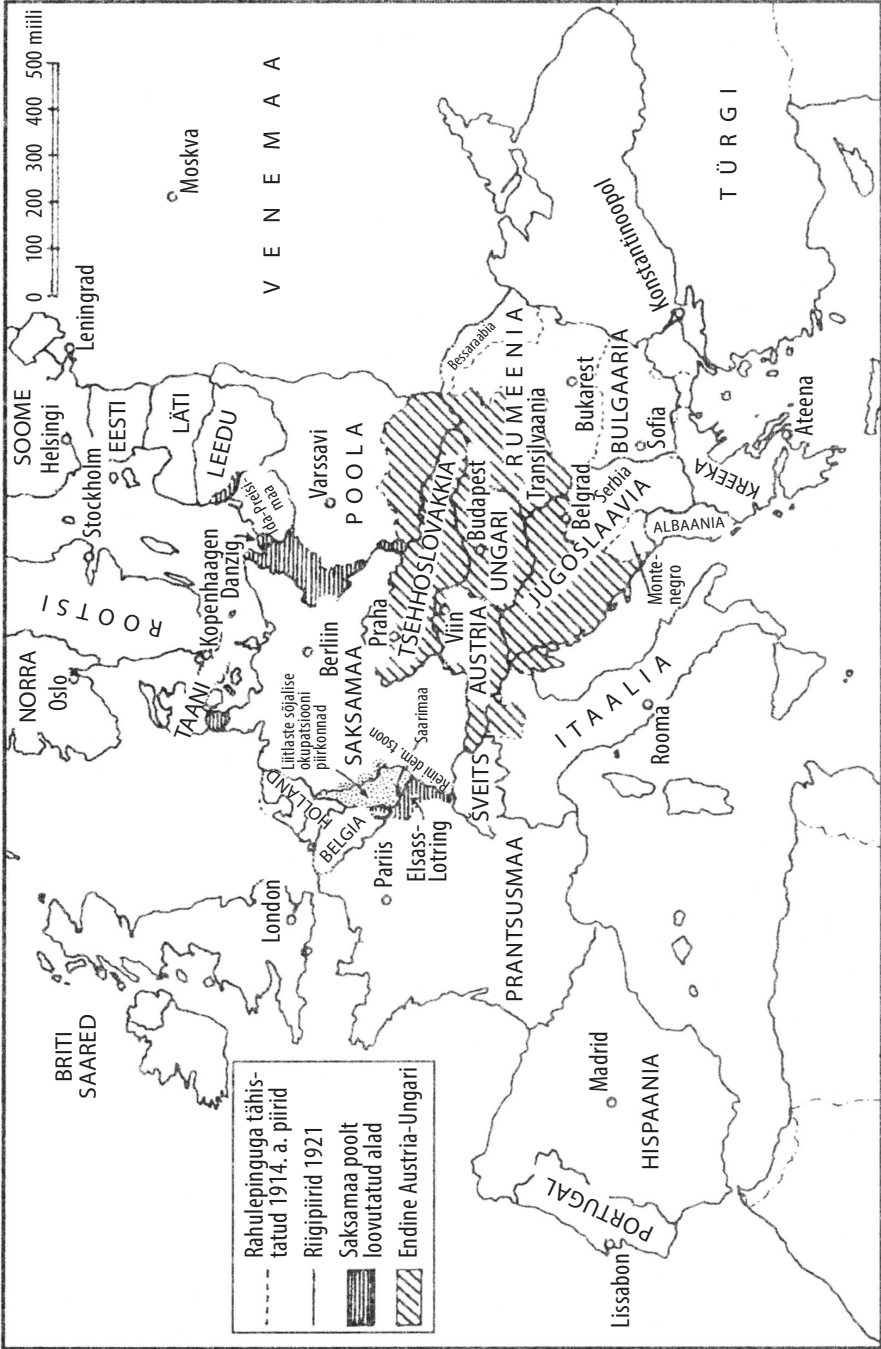
marssal Foch Versailles' rahulepingu allakirjutamisest kuulda sai, nentis ta erakordse tabavusega: „See ei ole rahu, see on kahekümneaastane vaherahu.”

*

Versailles' lepingu majanduslikud klauslid olid sedavõrd õelad ja rumalad, et nad muutusid ilmselt täiesti mõttetuks. Saksamaale pandi peale muinasjutulised sõjakahjutasud. Selles diktaadis leidis võitjate viha, aga ka võitnud rahvaste võimetus mõista, et ükski lüüasaanud rahvas või ühiskond ei suuda iial maksta kontributsiooni, mis korvaks kaasaegse sõja kulud.

Rahvahulkades valitses täielik teadmatus ka kõige lihtsamate majanduslike tõsiasiade suhtes ja nende juhid ei julgenud valijate häält jahtides inimeste silmi avada. Ajalehed, nagu neil kombeks, üksnes peegeldasid ja rõhutasid üldlevinud arvamusi. Vähesed tõstsid häält ja püüdsid selgitada, et reparatsioon on võimalik maksta üksnes teenuste näol või kaupade füüsilise transportimisega raudteed mööda üle maapiiride või laevadel üle soolase vee; see aga tähendab, et kui need kaubad nõudjatele maadele päralt jõuavad, õonestavad nad kõikjal kohalikku tööstust, välja arvatud üksnes väga primitiivsetes või rangelt kontrollitud ühiskondades. Praktikas, nagu isegi venelased on nüüd selgeks saanud, pole lüüasaanud rahva rüüstamiseks muud teed kui lihtsalt kõik soovitud vallasvara minema kärutada ja teatav osa elanikkonnast alaliste või ajutiste orjadena ära küüditada. Kuid niisugusel menetlusel saadud kasu pole mingis vastavuses sõjakulutustega. Ühelgi kõrgemal võimumehel ei jätkunud taipu, autoriteeti või sõltumatust keset kõike seda avalikku nõmedust neid põhilisi jõhkraid tõsiasi oma valijaskonnale selgeks teha; ja ega keegi poleks ka uskunud, kui mõni olekski seda üritanud. Võidukad Liitlased aina kinnitasid, et nad pigistavad Saksamaast viimse mahla välja. Kõik see avaldas olulist mõju maailma jõukusele ja saksa tõu meeleoludele.

Tegelikult aga ei viidud neid klausleid iial ellu. Vastupidi – sellal kui võidukate riikide poolt omastati umbes miljardi naela väärtuses Saksa varasid, laenati Saksamaale mõni aasta hiljem peamiselt Ühendriikide ja Suurbritannia poolt enam kui poolteist miljardit naela, mis lubas Saksamaal sõjajärgsest laosest kähku üle saada. Kuna selle pealtnäha

EUROOPA 1921 – PÄRAST RAHULEPINGUID

suuremeelse protsessiga üheaegselt käis võidukate maade õnnetu ja kibestunud elanikkonna hulgas ikka veel lärmakas ajakirjanduskampaania ja sealsed riigimehed muudkui kinnitasid, et Saksamaal lastakse välja maksta „viimane kui penn”, siis ei oodatud ega lõigatudki mingit tänu ega heasoovlikkust.

Neid hüvitusi, mida Saksamaa maksis või oli võimeline maksuma, õnnestus kätte saada ainult sellepärast, et Ühendriigid Euroopale ja eriti Saksamaale heldelt raha laenasid. Tegelikult said Ühendriigid kolme aasta jooksul (1926–1929) kõigist võimalikest allikatest kokku Saksamaalt kätte ainult ühe viiendiku kogu laenatud summast, vähemagi lootuseta võla tasumisele. Sellegipoolest näisid kõik rahul olevat ja mõtlesid nähtavasti, et see võib nii lõputult jätkuda.

Ajalugu tunnistab kõik need operatsioonid täiesti arutuks. Need aitasid turgutada nii pahelist sõjakust kui ka „majanduslikku lumetuisku”, millest hiljem pikemalt. Saksamaa laenas nüüd, kust aga sai, neelates ahnelt iga krediiti, mida talle nii heldekäeliselt pakuti. Ühelt poolt vääritimõistetud õilis soov võidetud rahvast aidata, teiselt poolt nende laenude tulus intress meelitas ka Briti investeerijaid kaasa lööma, ehkki kaugelt vähemas ulatuses kui Ühendriikide omi. Nii sai Saksamaa umbes poolteist miljardit naela laenudena, vastukaaluks hüvitustele ühe miljardi ulatuses, mis ta tasus ühel või teisel kujul, loovutades kapitalimahutusi ja valuutat välisriikides või manipuleerides hiiglasuurte Ameerika laenu-dega. Kõik see kokku on kurb lugu keerulisest lollusest, mille tegemiseks kulus palju vaeva ja voojust.

*

Teine peamine tragöödia oli Austria–Ungari Keisririigi täielik lammutamine vastavalt St. Germaini ja Trianoni lepingule. Sajandite vältel oli see Püha Rooma Riigi relikvium võimaldanud ühiselu, sellest tulenevaid kaubandussuhteid ja julgeolekut paljudele rahvastele, kellest meie päevil mitte ühelgi pole jätkunud tarmu ja elujõudu, et omal käel vastu panna taaselustunud Saksamaa või Venemaa survele. Kõik need rahvad ihkasid föderaalset või keiserlikust moodustisest lahku lüüa, ja niisuguste taotluste tagantõhutamist peeti liberaalseks poliitikaks. Vastavalt Kagu-Euroopa kiirele balkaniseerumisele kasvas samal ajal Preisimaa ja Saksa Reich, mis, kuigi kurnatud ja sõjavermeis, jäi tervenisti alles ja

antud piirkonnas kõige ülekaalukamaks jõuks. Pole niisugust omaaegse Habsburgide impeeriumi rahvast ega provintsi, kellele iseseisvuse saavutamise poleks kaasa toonud piinu, mida muistsed luuletajad ja teoloogid lasid osaks saada hukkamõistetud hingedele põrgus. Uhke pealinn Viin, see nii kaua aega kaitstud kultuuri ja traditsiooni kodupaik, nii paljude maanteed, raudteeliinide ja jõgede koondumispaik, tardus ja jäi nälga nagu kaubanduskeskus kuskil vaesunud maakonnas, kust enamjagu elanikke on põgenenud.

Võitjad surusid sakslastele peale kõik Lääne vabameelsete rahvaste ammused ideaalid. Nad vabastati kohustusliku sõjaväeteenistuse koorast ja vajadusest pidada oma arsenalides raskerelvastust. Hiiglasuured Ameerika laenu lihtsalt määrati neile varsti kaela, kuigi neil ei olnud mingit krediiti. Weimaris kuulutati välja demokraatlik konstitutsioon, mis sisaldas kõiki viimaseaegseid täiustusi. Keisrid kihutati minema, nende asemele valiti tühisused. Selle hapra pealispinna all aga möllasid võimsa, küll lüüasaanud, ent põhiliselt terveksjäänud saksa rahva kired. Ameeriklaste eelarvamused monarhia suhtes, mida mr. Lloyd George ei üritanudki hajutada, viisid sõja kaotanud keisririigi arusaamisele, et vabariigina on tal lootust paremale kohtlemisele liitlaste poolt kui monarhiana. Arukas poliitika seevastu oleks krooninud ja tugevdanud Weimari Vabariiki konstitutsioonilise monarhiaga, keisri lapseas pojapojaga regentnõukogu eestkoste all. Selle asemel aga tekkis saksa rahva riiklikus elus haigutav tühjus. Kõik need tugevad sõjalised ja feodaalsed jõud, mis oleksid ehk koondunud konstitutsioonilise monarhia ümber ning selle nimel respekteerinud ja toetanud uusi demokraatlikke ja parlamentaarseid protsesse, jäid esialgu nagu õhku rippuma. Weimari Vabariigis kõigi tema liberaalsete ilustuste ja õnnistustega nähti vaenlase poolt pealepandud iket. See ei suutnud võita saksa rahva truudust ja kõita tema kujutlusvõimet. Mõneks ajaks püüdsid sakslased otsekui meelegehite klammerduda igivana marssal Hindenburgi külge. Seejärel pääsesid vägevad jõud sihitult triivima. Tekkis tühik ja pärast lühikest pausi astus sellesse tühikusse sõge metsik geenius, kes kandis endas ja väljendas kõige õelamat vihavaenu, mis eales on närinud inimsüdan, – kapral Hitler.

Prantsusmaa oli sõjas palju verd kaotanud. See põlvkond, kes 1870. aastast saadik oli unistanud kättemaksusõjast, päris küll võidu, ent rahvusliku elujõu arvestuses tuli selle eest tapvat hinda maksta. See Prantsusmaa, kes võidupäeva koidikut tervitas, oli vaid endise vari. Kohe pimestava triumfi järelpäeval võttis prantsuse rahva hinges maad painav hirm Saksamaa ees. Just seesama hirm õhutas marssal Fochi nõudma piiri Reini jõel, mis annaks Prantsusmaale julgeolekutagatise kaugelt suurema naabri vastu. Kuid Briti ja Ameerika riigimehed väitsid, et saksa asustusega piirkondade liitmine Prantsusmaa külge oleks vastuolus Neljateistkümne Punktiga ning rahvusluse ja enesemääramise põhimõtetega, millest pidi saama rahulepingu vundament. Ja seepärast nad astusidki Fochi ja Prantsusmaa nõudmiste vastu välja. Nad saavutasid Clemenceau nõusoleku, töötades esiteks ühist Inglise–Ameerika garantiid Prantsusmaa kaitseks, teiseks demilitariseeritud tsooni ja kolmandaks Saksamaa täielikku ja püsivat desarmeerimist. Clemenceau leppis sellega, hoolimata Fochi protestist ja omaenda paremast äratundmisest. Ja vastavalt sellele kirjutasid Wilson, Lloyd George ja Clemenceau garantiilepingule alla. Ühendriikide Senat keeldus lepingut ratifitseerimast. Sellega ta tühistas president Wilsoni allkirja. Ja meile, kes me kogu selles rahu sobitamise asjanduses olime nii sageli presidendi arvamustele ja soovidele järele andnud, tehti pikema jututa selgeks, et me peaksime Ameerika Konstitutsiooni sätetest paremini informeeritud olema.

Clemenceau domineeriv kuju kõige ta ülemaailmselt tunnustatud autoriteedi ja tihedate Inglise ning Ameerika sidemetega pühib prantsuse rahvast haaranud hirmu-, viha- ja hämmelduspuhangus jalamaid kõrvale. „Tänamatus oma suurmeeste vastu on tugevate rahvaste tunnusmärk,” ütleb Plutarchos. Kuid Prantsusmaa poolt oli ettevaatamatu sellistele meeoludele voli anda hetkel, kus ta oli parajasti nii oluliselt nõrgenenud. Oli vähe lootust leida samaväärset jõudu kõigis neis taas tärgranud rühmaintriigides ning valitsuste ja ministrite lõputus vaheldumises, mis oli Kolmanda Vabariigi iseloomulik tunnusjoon, ükskõik kui kasulik või kõitev see asjaosaliste enda silmis ka paistis.

Poincaré, mõjukaim kuju Clemenceau järglaste hulgas, püüdis luua sõltumatut Reinimaad Prantsusmaa patronaazi ja kontrolli all. Sellest ei saanud midagi välja tulla. Poincaré ei kõhelnud Reinimaad okupeerimast, et

jõuga tagada reparatsioonide tasumist Saksamaa poolt. Loomulikult sundis see Saksamaad lepingute täitmisele, aga leidis samal ajal karmi hukkamõistu Briti ja Ameerika avalikus arvamuses. Saksamaa üldise finantsilise ja poliitilise laostumise tagajärjel ja 1919. kuni 1923. aastani tasutud reparatsioonide toimetel varises Saksa mark kiiresti kokku. Meelepahatorm, mille Prantsusmaa Ruhri okupeerimisega Saksamaal esile kutsus, viis häbitule paberraha trükkimisele eesmärgiga teadlikult hävitada väeringusüsteemi alused. Inflatsiooni lõppstaadiumis vastas ühele naelale 43 tuhat miljardit marka. Inflatsioonil olid hukatuslikud ja kaugeleulatuvad sotsiaalsed ja majanduslikud tagajärjed. Keskklasside säästus muutusid olematuks ja sellega kogunes natsionaalsotsialistlike lippude alla loomulik pooldajaskond. Kogu Saksamaa tööstuse struktuuri moonutasid trustid, mis paljunesid nagu seened pärast vihma. Toimiv kapital kadus kogu maalt. Muidugi likvideerus samal ajal või tühistati ka riigi sisevõlg ja tööstuse võlg kindla suurusega rahaliste kohustuste ja hüpoteekide näol. Aga see ei andnud mingit kompensatsiooni toimiva kapitali kaotamiseks eest. Kõik see suunas pankrotti läinud rahva otsemat teed suurte laenude tegemisele välismaalt, millest kujunes järgmiste aastate iseloomulik tendents. Saksamaa kannatused ja kibestumus kõndisid käsikäes – nii nagu tänapäevalgi.

Inglismaal valitsev hoiak Saksamaa suhtes, ehkki alul nii vaenulik, kaldus õige pea hoopis vastupidisesse suunda. Lloyd George'i ja Poincaré vahel tekkis lõhe ja viimase turtsakas karakter muutus takistuseks tema kindlameelse ja kaugelenägeliku poliitika elluviimisel. Mõlemad rahvad läksid lahku nii mõttes kui teos ja Inglismaa sümpaatia või koguni imetus Saksamaa vastu väljendus aina silmatorkavamalt.

*

Rahvasteliit oli vaevalt loodud, kui teda juba tabas peaaegu surmav hoop. Ühendriigid hülgasid president Wilsoni sünnitise. President ise, kes oli valmis oma aadete eest võitlema, sai halvatusse parajasti siis, kui ta hakkas valmistuma valimiskampaaniaks, ja kiratses sestpeale kasutu inimvrakina ligi kaks pikka ja olulist aastat, mispeale nii tema partei kui tema poliitika vabariiklaste võiduga 1920. aasta presidendivalimistel minema pühiti. Kohe pärast vabariiklaste võitu pääsesid teisel pool Atlanti maksvusele isolatsionalistlikud ideed. Euroopa tuli jätta praadima omaenda rasvas ja ta pidi oma seaduslikud võlad tasuma. Samal ajal aga tõsteti tollitariife,

et takistada kaupade sissevedu, kuigi ainult nende arvel võiski üldse võlgu tasuda. 1921. aastal tegid Ühendriigid Washingtoni konverentsil kardinaalseid ettepanekuid merejõudude vähendamiseks ning Inglismaa ja Ameerika valitsus asusid vaimustusega oma lahingulaevu uputama ja oma sõjalisi baase lammutama. Kummalise loogikaga väideti, et ei oleks kõlbeline desarmeerida võidetuid, kui ka võitjad samal ajal relvi maha ei pane. Peagi sihtis Inglise–Ameerika süüdistav sõrm Prantsusmaad, kes oli ilma jäetud nii Reini piirist kui ka lepingulisest garantiist, sest ta sõandas säilitada üldisele sõjaväekohustusele rajatud Prantsuse armee, kuigi oluliselt vähendatud koosseisus.

Ühendriigid tegid Inglismaale selgeks, et Inglismaa senikehtiv liiduleping Jaapaniga, mida jaapanlased olid punktipealse täpsusega täitnud, kujutab endast tõket Inglise–Ameerika suhete arenemisele. Ja nii öeldigi see leping üles. Lepingu annulleerimine avaldas Jaapanis sügavat muljet ja selles nähti Aasia suurriigi põlglikku eemaletõukamist Läänemaailma poolt. Katkestati paljud sidemed, millel oleks hiljem võinud rahu säilitamisel otsustav tähtsus olla. Samas aga võis Jaapan end trööstida teadmiselega, et Saksamaa ja Venemaa langus oli teda vähemalt mõneks ajaks tõstnud kolmandale kohale maailma mereriikide hulgas, ja seega kindlasti kõrgeimasse klassi. Kuigi Washingtoni mereleping nägi suurte pealveelaevade osas Jaapani jaoks ette madalama suhtarvu kui Inglismaa ja Ühendriikide jaoks (5:5:3), oli Jaapanile määratud kvoot paljude aastate vältel täies vastavuses tema ehitusvõimsuste ja rahaliste võimalustega, ja Jaapan jälgis tähelepanelikul pilgul, kuidas kaks juhtivat mereriiki määrasid vastastikku kindlaks lubatava piiri kaugel allpool seda taset, mida nende ressursid võimaldasid ja mida nende vastutus eeldas. Seega loodi võidukate Liitlaste poolt nii Euroopas kui Aasias kärmesti tingimused, mis rahu nimel rajasid teed uuele sõjale.

Sellal kui Atlandi mõlemal kaldal toimusid niisugused kahetsusväärsed sündmused, mida saatis lakkamatu hästi mõeldud sisutühi loba, tuli Euroopas nähtavale uus ja hoopis hirmsam tülide põhjus kui tsaaride ja keisrite imperialism. Venemaa kodusõda lõppes bolševistliku revolutsiooni täieliku võiduga. Nõukogude väed, mis marssisid Poolat alistama, löödi küll Varssavi lahingus tagasi, aga Saksamaa ja Itaalia oleksid äärepealt kommunistliku propaganda ja sepitsuste ohvriks langenud, ning Ungari läkski mõneks ajaks kommunistliku diktaatori Béla Kuni võimu

alla. Ehkki bolševismil, nagu marssal Foch targalt nentis, „ei õnnestunud ealeski ületada võidu piire”, lõid Euroopa tsivilisatsiooni alused sõjale vahetult järgnenud aastail vankuma. Fašism oli kommunismi vari või tema vördjas. Sellal kui kapral Hitler end Münchenis Saksa ohvitserideklassile kasulikuks tegi, õhutades sõdurites ja töölistes metsikut viha juutide ja kommunistide vastu, keda ta Saksamaa lüüasaamises süüdlaseks kuulutas, pakkus teine seikleja Benito Mussolini Itaaliale uut valitsemisdoktriini, mis töötas Itaalia rahvale pääsu kommunismist, samal ajal aga andis Mussolinile endale kätte diktaatorliku võimu. Nii nagu fašism sündis kommunismist, nii arenes natsism välja fašismist. Sel kombel said alguse need sugulaslikud liikumised, mille saatuseks oli paisata maailm peagi veel kohutavamasse heitlusse, mille lõpul pole kuidagi võimalik nentida, et nad on nüüdseks hävitatud.

*

Üks kindel rahugarantii siiski püsis. Saksamaa oli desarmeeritud. Kogu tema suurtükivägi ja kõik muud relvad olid hävitatud. Tema laevastik oli end juba Scapa Flow's põhja lasknud. Tema hiiglasuur sõjavägi oli laiali saadetud. Versailles' lepinguga lubati Saksamaal sisekorra kaitseks pidada üksnes elukutselist, pika teenistusajaga armeed, mille koosseis ei tohtinud ületada sadat tuhandet meest ja mis sellisena ei olnud suuteline looma reservväge. Iga-aastane kutsealuste kontingent ei saanud enam sõjalist väljaõpet; kaader saadeti laiali. Tehti kõik, mis vähegi võimalik, et kahandada ohvitserikorpus ühe kolmandikuni. Mingeid sõjalise otsustarbega õhujõude ei lubatud. Allveelaevad olid keelatud ja Saksa sõjalaevastik koosnes üksnes käputäiest alustest, mille veeväljasurve oli alla kümne tuhande tonni. Nõukogude Venemaa löigati Lääne-Euroopast ära ägedalt antibolševistlike riikide kordoniga, kes olid lahku löönud endisest tsaariimpeeriumist selle uuel, veel hirmsamal kujul. Sõltumatu Poola ja Tšehhoslovakkia tõstsid pead ja näisid Kesk-Euroopas kindlalt jalul seisvat. Ungari oli toibunud Béla Kuni annusest. Loorberitel puhkav Prantsuse armee oli kaugelt kõige tugevam sõjaline jõud Euroopas, ja aastate vältel valitses arvamus, et ka Prantsuse õhujõud on kõrgel tasemel.

Kuni 1934. aastani polnud võitjatel riikidel Euroopas ja tegelikult ka kogu maailmas võrdset vastast. Nende kuueteistkümne aasta vältel ei olnud ainustki hetke, kus kolm endist liitlast või isegi ainult Inglismaa ja

Prantsusmaa koos oma Euroopa liitlastega poleks suutnud lihtsalt südant rindu võttes Rahvasteliidu nimel ja selle kõlbelise ning rahvusvahelise kilbi kaitsel Saksamaa sõjalist jõudu kontrollida. Selle asemel rakendasid võitjad, eriti Ühendriigid, 1931. aastani kõik oma jõupingutused selleks, et kiusliku väliskontrolli survele Saksamaalt oma iga-aastasi reparatsioone välja pigistada. Tõsiasi, et neid makseid sooritati üksnes kaugelt suuremate Ameerika laenude arvel, viis kogu selle protsessi absurdini. Tegelikult ei lõigatud sellega muud kui vimma. Samas aga oleks rahulepingu desarmeerimisklauslite range rakendamine ükskõik missugusel perioodil kuni 1934. aastani taganud inimkonnale rahu ja julgeoleku määramatuks ajaks, ilma vägivalla ja verevalamiseta. Aga see jäeti kahe silma vahele niikaua, kuni üleastumised olid tühised, ja heideti kõrvale ka siis, kui need juba tõsise ulatuse omandasid. Nii mängiti maha ka viimane pikaajalise rahu tagatis. Võidetute kuritööde tagapõhjaks ja seletuseks, ehkki muidugi mitte nende vabanduseks, on võitjate rumalused. Ilma nende rumalusteta poleks kuritöö kiusatust ega võimalust iial tekkinud.

*

Siinsetel lehekülgedel ma püüan meenutada mõningaid juhtumeid ja muljeid, mis liituvad minu mälus jutustuseks sellest, kuidas inimkonda tabas tema tormilise ajaloo kõige rängem tragöödia. See ei seisnenud mitte ainult elude ja aineliste väärtuste hävitamises, mis käib alati sõjaga kaasas. Esimeses maailmasõjas oli kohutavaid sõdurite tapatalgud ja sõjas kulus ära palju rahvaste poolt kogutud vara. Ent välja arvatud Vene revolutsiooni äärmused, jäi Euroopa tsivilisatsiooni põhikude heitluse lõpuni terveks. Kui kanonaadi tuhk ja tolm äkki ära puhuti, võisid rahvad kõigest vaenust hoolimata üksteist siiski jälle ajalooliselt kujunenud tüulisteks isiksusteks tunnistada. Sõjaseadustest oli üldjoontes kinni peetud. Sõjaväelased, kes olid üksteise vastu võidelnud, suutsid leida teatava ühise ametialase keele. Nii võidetud kui võitjad säilitasid siiski mõnesuguse sarnasuse kultuurriikidega. Sõlmiti pühalik rahu, ja välja arvatud eba-realsed finantsilised aspektid, oli see vastavuses põhimõtetega, mis olid 19. sajandil aina kasvaval määral korraldanud haritud rahvaste suhteid. Kuulutati välja seaduse valitsusaeg ja moodustati maailmaorganisatsioon, mis kaitseks meid kõiki ja iseäranis Euroopat uue katastroofi eest.

Teine maailmasõda rebis aga katki kõik sidemed inimese ja inimese

vahel. End Hitleri ülemvõimule allutada lasknud sakslased panid toime roimi, millel ei ole ulatuse ja nurjatuse poolest võrdset üheski inimsoo ajalugu tumestanud ajastus. Kuue miljoni mehe, naise ja lapse massiline, süstemaatiline ja metoodiline mõrvamine Saksa surmalaagrites ületab oma õuduses Tšingis-khaani primitiivsed tapatalgud ja kahandab viimaste ulatuse kääbuslikuks. Idasõjas plaanitseti tervete piirkondade elanikkonna teadlikku hävitamist nii Saksamaa kui Venemaa poolt ja viidi neid plaane ka ellu. Lahtiste linnade jälestusväärne pommitamine õhust, kui sellega sakslaste poolt kord juba alustati, maksti Liitlaste järjest kasvava jõuga kahekümnekordselt tagasi, ja see jõudis haripunktile aatomipommide kasutuselevõtuga, mis pühkisid minema Hiroshima ja Nagasaki.

Me oleme praeguseks hetkeks läbi teinud niisuguse ainelise hävingu ja kõlbeline laastangu, milletaoline pole möödunud sajandite vältel eales tumestanud inimsoo mõttekujutust. Aga pärast kõike seda, mida me oleme kannatanud ja saavutanud, leiame end taas seismas silmitsi probleemide ja ohtudega, mis pole väiksemad, vaid kaugelt kohutavamad kui need, millest me nii üle noatera väljapääsu leidsime.

Inimesena, kes neil päevadel elas ja tegutses, sean ma endale eesmärgiks näidata, kui hõlpsalt oleks võinud Teise maailmasõja tragöödiat vältida; kuidas nurjatute salakavalus sai vooruslike nõrkusest hoogu juurde; kuidas demokraatlike riikide ehituses ja harjumustes, kui neid suuremateks tervikuteks ei sepihata, jääb puudu visadusest ja veendumuste kindlusest, mis ainsana suudavad lihtsate inimeste hulkadele turvalisust pakkuda; kuidas enesesäilitamise küsimustes ei suudeta isegi kümne või viieteistkümne aasta jooksul ühtset järjekindlat poliitikat ajada. Me näeme allpool, kuidas ettevaatuse ja eneseohjeldamise nõuanded võivad muutuda surmaohu peamisteks käsilasteks; kuidas julgeoleku ja rahuliku elu igatsusest ajendatud mõõdukas kurss võib viia otsemat teed õnnetuse märklaua keskpunkti. Me näeme, kui absoluutselt vajalik on lai rahvusvahelise ühistegevuse tee, mida mööda paljud riigid peavad aastate vältel ühiselt käima, hoolimata rahvusliku poliitika tõusudest ja mõõnadest.

Poliitiliselt oleks lihtne olnud hoida Saksamaad kolmkümmend aastat relvituna ja võitjaid pidevalt relvastatuna ja selle aja sees, isegi kui Saksamaaga poleks õnnestunud täielikku lepitust saavutada, aina tugevdada

tõelist Rahvaste Liitu, kes oleks suutnud tagada lepingutest kinnipidamise või siis nende muutmise üksnes läbirääkimiste teel ja vastastikusel nõusolekul. Kui kolm või neli vägevat valitsust nõudsid ühiselt tegutsedes oma rahvastelt kõige hirksamaid ohvreid ja kui neid ohvreid ühise võitluse nimel vabatahtlikult toodi ja kui lõpuks igatsetud eesmärgile jõuti, eks olnud siis mõistlik eeldada, et kooskõlastatud tegevust jätkatakse ja vähemalt kõige olulisemaid tulemusi ei lasta kergemeelselt käest. Aga võitjate vägevus, kultuur, haridus, asjatundmine ja teadus ei suutnud kindlustada isegi selle tagasihoidliku nõudmise täitmist. Nad elasid peost suhu ja päevast päeva ja valimistest valimisteni, ja enne kui kaksikümmend aastat mööda sai, kõlas juba Teise maailmasõja hirmuäratav häiresignaal, ja me peame nüüd kirjutama nendegi meeste kohta, kelle isad olid omal ajal nii ustavalt võidelnud ja langenud:

Õlg õla vastas, mees mehe kõrval,
viis surmamarss nad elu haljalt nurmelt.*

* Siegfried Sassoon.